

TÜRKİYE'NİN BALKAN VE KAFKAS POLİTİKASI*

Doç. Dr. Baskın ORAN**

Türkiye'nin 1923'ten beri dış politikasının iki temel direği vardır: Batıcılık ve Statükoculuk (anti reviyonizm).

1989 olaylarının uluslararası politikayı alt-üst etmesinden sonra , bu iki temel niteliğin değiştiği (bazan da , değişmesi gerektiği) yolunda yurt içinde ve dışında yorumlar yapıldı. Bu konuda karar vermeyi Sonuçlar bölümüne bırakarak, şu seviyede yalnızca, Türk politikasının yeni koşullarda eskisine oranla çok aktifleştiğini saptamak ve önce Balkanlarda, sonra da Kafkaslarda bu politikayı incelemek istiyorum.

BALKANLAR

Türkiye'nin bu bölgede 1989'dan önceki politikasının ana ilgi alanı Yunanistan idi. Komünist ülkeler marjinal kalıyordu. Bununla birlikte, bu politikanın amacının, Yunanistan'ın avantajlar elde etmesini önlemenin yanısıra, komünist ülkelerle statükoyu korumak, işbirliğini de artırmak olduğu söylenebilir.

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye açısından Balkanlar

1960'larda Yunanistan'ın Türk dış politikasındaki önemi azaldı, çünkü bu ülke Amavutluk ve özellikle de Makedonya konularında kendine problem yarattı ve onlarla meşgul olmaktan Türkiye'ye fazla sorun çıkarmadı. Ege'deki son huzursuzluk kanımca Türkiye'nin 12 mil olayına fazla hassas olmasından (12 mil durumunda Yunan karasuları %35'den %64'e çıkacak, doğal olarak Yunan kıta sahanlığı ve hava sahası birlikte genişleyecek, Türk karasuları %8,8'den yalnızca %10'a çıkacak, açıkdeniz %56'dan %26'ya inecektir. Bu durumda, Ege ve Marmara'daki Türk limanlarından kalkan hiçbir gemi, Yunan karasuyundan geçmeden Akdeniz'e çıkamayacaktır) doğmuş sahte bir krizdir ve bu tür krizlerin zaman zaman yinelenmesi normaldir. Unutmamak gerekir ki bu iki

---

*29 Kasım 1994'te, Paris'deki Institut de Relations Internationales et Stratégiques'de verilen konferansın Türkçe metnidir.

** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi.

ülke, ulusal bilinçlerini, yüz yıl ara ile (1820'ler ve 1920'ler) birbirleriyle savaşarak (yani, birbirlerini kullanarak) inşa etmişlerdir.

Bulgaristan'daki rejimin yıkılması ve değişmesi, bu ülkedeki Türk azınlığın rahatlaması açısından olsun, tehdit algılaması bakımından olsun, Türkiye'yi çok rahatlatı. Üstelik, yatırım ve ticaret olanakları da doğdu.

Buna karşılık, Yugoslavya'nın parçalanması süreci, Türkiye'nin halen devam eden bir biçimde büyük enerji harcamasına yol açtı, çünkü Balkanlarda istikrarın ve işbirliğinin zarar görmesini kendi çıkarlarına aykırı buluyordu.

Yugoslavya'nın parçalanmaması için Türkiye önce "toprak bütünlüğü" ilkesini savundu. Parçalanma kaçınılmaz hale gelince de uluslararası hukukun başka ilkelerini ön plana çıkarmak zorunda kaldı: 1) Bağımsızlık, 2) Ayrılan ülkelerin toprak bütünlüğü ve birliği. Nitekim, Türkiye, Eylül 1991'de Slovenya'nın bağımsızlık ilan etmesiyle başlayan bu süreçte 4 yeni ülkeyi de aynı anda (Şubat 1992) tanıdığı gibi, Sancak, Vovodina ve Kosovo'nun taleplerini desteklemeyi reddetti.

Türkiye'nin Bosna konusundaki girişimleri

Türkiye'nin Bosna'ya büyük enerji harcadığını söylemişim. Nitekim Türkiye:

1) İslam Konferansı Örgütü çerçevesinde bir Teimas Grubu kurulmasına önayak oldu.

2) Sürekli talepte bulunarak, sonunda (18 Temmuz) BM Barış Gücüne (UNPROFOR) 1400 asker, "No-fly zone"un denetimi için de 18 adet F-16 yolladı. Hatta, kanımca, Türkiye'nin Somali Barış Gücüne katılmasının tek nedeni, Sırp, Rus ve Yunan baskısı sonucu kabul edilmeyen katkısını kabul ettirmektir.

3) Mart 1994'te ABD girişimiyle kurulan Boşnak-Hırvat Federasyonunun büyük destekleyicisi oldu. Türk dışişleri bakanı bu iş için üç kez bölgeye gitti.

4) TC, Boşnak ve Hırvatlarla dışişleri bakanları ve devlet başkanları düzeyinde toplantılar yaparak federasyonu desteklemeye ve ilerideki Balkan işbirliğinin nüvesini oluşturmaya çalıştı.

Türkiye'nin Bosna konusuna angaje olmasının nedenleri

Türkiye bunları niye yapıyor? Boşnakları niye destekliyor? Müslüman oldukları, Osmanlı'nın anısını yaşattıkları için mi?

Bu iki öge var gerçekten. Yani, Türkiye'de özellikle İslamcı kamuoyu Boşnakları destekliyor. Ama sebep daha derinde:

Türkiye'nin Bosna konusuna bu kadar angaje olmasının nedeni Müslümanlara yardım değil. Nitekim, Ağustos 1991'deki Londra Barış Konferansında Bosna'nın üçe bölünerek güçlü bir Müslüman devleti kurulmasına da karşı çıktı. Olay, Türkiye'nin Avrupa kimliği olayı. Çünkü:

1) Bugün Bosna'da Müslümanları Katolik ve Ortodokslarla birlikte kabul etmeyen zihniyet, yarın Türkiye'yi Avrupa'ya hiç kabul etmez.

2) Türkiye statükocu olduğundan, kuvvet zoruyla sınırların değiştirilmesine karşıdır.

3) Türkiye, bir ülkedeki azınlıkların ayrılıp, devlet kurup, sonra da akraba-devletiyle birleşmesine karşıdır. Bu, belki de en önemli sebep. İki nedenle:

a) Türkiye Balkanlarda destabilizasyondan çok çekinmektedir.

Bir kere, Türkiye'nin bir de Balkanlarda çatışmaya girmek için çok fazla sorunu vardır (Kafkas, Ortadoğu, Kürt sorunu, ekonomik...).

İkincisi, Balkanlar Türkiye'nin hedefi Batı'ya tek açılım yoludur. Maddi ve manevi olarak. Maddi olarak: Karayolu buradan geçer. Manevi olarak: Türkiye barış içindeki Balkanlarda söz sahibi olduğu ölçüde Avrupalı sayılacaktır. Batı Avrupa, Doğu Avrupa olmadan eksiktir ve Doğu Avrupa'daki 15 ülkeden 9'u Balkan ülkesidir. Her ikisinin de gerçekleşmesi, ancak, bölgede barış, istikrar ve işbirliğiyle mümkündür. Bu bağlamda Türkiye, kendisine karşı olsun olmasın ("Yeşil Yılan", "Ortodoks Ekseni"), Balkanlarda bloklaşmadan zarar görecektir. Bu açıdan, Balkanlar Türkiye için bir nüfuz alanı olmaktan çok uzaktır ama, kesinlikle bir yaşamsal çıkar alanıdır.

b) İzah edilmeye muhtaç olmayacak kadar açık bir neden: Kürt sorunu.

Türkiye'nin Balkan politikasının fiyatı ve yararı

Önce, fiyatı:

1) Türkiye, Yeni Yugoslavya'yla ters düştü.

2) Ama, çok daha önemlisi, İngiltere-Fransa-Rusya üçlüsüne ters düştü. Bu ters düşüş, ABD'nin Bosna'ya silah ambargosunu kaldırması üzerine Türkiye'nin NATO'da tecrit edildiği bir ortamda daha da vurgulu hal aldı.

Bu, bir anlamda tarihsel sürekliliğe de ters düşmek. Çünkü bu üçlünün ilk ikisi, 18. ve 19. yüzyılda Almanya'yı sınırlamak için üçüncüyü kullanmışlardı. Bu açıdan, Türkiye bir anlamda daha tarihle mücadele ediyor: Bugünkü Sırp-Yunan ittifakı tarihte de vardı. Makedonya'nın tanınmamasında direnmenin altında, tabii ki bu iki ülkeyi haritada birbirinden koparmamak yatıyor.

Yararına gelince:

1) Türkiye, Bosna olayı sayesinde Balkan devleti niteliğini ve bölgede söz sahibi olduğunu kabul etirdi. Örneğin, bütün Batı Avrupa ve Balkan ülkeleri karşı olduğu halde UNPROFOR'a katıldı.

2) Yunanistan'ı zor duruma soktu. Yunanistan'ın Sırp'ları desteklemesi yeni bir şey değildi ama, Sırp'ların bu denli açık müttefiki olarak sahneye çıkmasında Türk politikasının önemli katkısı oldu.

Türkiye'nin Balkanlar politikası - Sonuç:

1) İstikrar ve barış içindeki bir Balkanlar, kendini Batılı olarak kabul ettirmek isteyen Türkiye açısından yaşamsal bir çıkar alanıdır.

2) Balkanların Soğuk Savaş sonrası aldığı yeni ve istikrarsız durum, Türkiye açısından tehlikeler yaratmakla birlikte, dış politikasını Yunanistan'a endeksli olmaktan bir miktar kurtarmak ve kendini Balkanlarda sözü edilir bir bölgesel güç olarak kabul ettirmek yolunda çeşitli olanaklar da getirmiştir.

KAFKASLAR

Soğuk Savaşın son dönemlerinde Türkiye Kafkaslarda büyük ölçüde rahatlamıştı. Bütün enerjisini içerdeki reformlara harcamak isteyen Gorbaçov, Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşmasında (AKKA) Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kuvvetlerin indirim dışı bırakılmasına olanak tanıyarak Türkiye'nin Kafkaslardan (SSCB'den) tehdit algılamasını çok büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı.

SSCB parçalanıp da Kafkas ülkeleri 1991 sonuna doğru bağımsızlıklarını ilan edince, Türkiye daha da rahatladı. Kuzeydoğu sınırında güçlü bir süperdevlet yerine birdenbire zayıf komşular gelmiş, SSCB'yle ortak sınır kalmamıştı.

Türkiye bu aşamada, hem çabuk heyecanların kamuoyunun etkisi, hem İran kaynaklı siyasal İslam korkusuna kapılan ABD'nin teşviki, hem de AB gözünde daha önemli bir yer kazanmak umudu sonucu, bir yanılgıya kapıldı: SSCB'nin parçalanması sonucu ortaya bir boşluk çıktığını sandı. "Adriyalık'ten Çin Denizine kadar Türk Dünyası" gibi sözler bu dönemde edildi ve doğal olarak Rusya'yı rahatsız etti.

İki yıl sonra durum değişti. Hem Türkiye'nin yetersizlikleri ortaya çıkmış, hem de Rusya kendini toparlamaya başlamıştı.

Türkiye'nin Kafkasya'ya ilgisinin boyutları

1) Coğrafi ve ekonomik: Burası Orta Asya ve Rusya'ya giden yol. Türkiye'nin Rusya ile ticareti 1993'te 2 milyar doları aştı. Mütahalihlik şirketlerinin yüklenimleri 5 milyar doları buldu. Türkiye Rusya'ya 1,450 milyar dolar da Eximbank kredisi açmış durumda. Türkiye, enerji bakımından da büyük ölçüde Rus doğal gazına bağlı.

Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomik modelini değiştirmesi ve dışa açılması sonucu doğan ihracat ve pazar çeşitlendirmesi sorunu, 1987 sonrası bu pazarlarda belirsizliklerin artmasıyla birlikte (AT'nin reddi, 20 milyar dolar zarar doğuran Körfez Savaşı, küreselleşme, petrol ihtiyacı vb.) büyüyünce bu pazarlar önem kazandı.

2) Psikolojik: Birdenbire kuzenlerini keşfeden Türkiye kamuoyu, özellikle arasında dil sorunu olmayan Azerbaycan'a ve genellikle Kafkasya'ya büyük ilgi duydu. Bu ilgide, Türkiye'nin uluslararası planda yalnızlığı ve kendisinden zayıf kuzenler bularak psikolojik rahatlama duyması da önemli oldu.

3) İç siyasal: Bir kere, Türkiye'de önemli sayıda (8 milyon) Kafkas diasporası var: Azeriler, Gürcüler, Abhazlar, Çerkesler, vb. Üstelik bunlar çok uyanık ve etkili.

İkincisi, başta sağcı partiler olmak üzere genellikle Türkiye kamuoyu ve medya Ermeni-Azeri kavgasında kendini taraf hissetti. Elçibey'in panturanist söylemi Türkiye'de özellikle MHP'nin faaliyetini artırdı. Bu durumda Dışişleri Bakanlığı sürekli sıkıştırılmaya başlandı.

4) Stratejik: 1918'deki kısa süreli "Kafkas Seddi"nden sonra ilk kez Rusya ile Türkiye'nin arasındaki ortak sınır kalkıyordu. Türkiye açısından bu çok rahatlatıcı oldu.

Fakat bu bölgeden tehdit algılayan ve özellikle Kuzey Kafkasya'da azınlıklar yüzünden ciddi güvenlik sorunları bulunan Rusya, Türkiye'deki pan-turanist ve İslamcı çevrelerin beyanlarından ürktü. Diğer yandan, kendi ülkesinde 12 milyon Azeri azınlık bulunan İran da huzursuz oldu.

Türkiye'nin bu ülkelere yaklaşımı ve bunun çıkardığı sorunlar

Türkiye bunlara iki sloganla yaklaştı: 1) Bağımsız, laik, demokratik rejimlere sahip olmak, 2) Liberal pazar ekonomilerine dönüşmek.

Bu sloganlar, Türkiye'nin kendisi için de özlemleriydi, ama bu ülkelerle ilişki açısından yanlış oldukları ortaya çıktı. Çünkü, Bağımsızlık ve Demokrasi ilkeleri Rusya'yla, Demokrasi ilkesi bu ülkelerde işbaşında bulunan eski komünist liderlerle, Laiklik ilkesi de İran'la çatışmak demektir. Liberal pazar ekonomisi de, hem Türkiye'nin hem de bu ülkelerin ekonomik zayıflığı yanında bir slogan olarak kalmaya mahkumdur.

Türkiye'nin Kafkas politikasının amaçları

Bu politikanın temel amacı, bölgede, ayrım yapmaksızın, bağımsız devletler kurulmasını sağlamak. Bunun iki nedeni var:

1) Uluslararası konjonktür sonucu bölgede eli oldukça serbest kalan Rusya'yla ortak sınıra tekrar dönmek. 1918'deki "Kafkas Seddi", Kurtuluş Savaşı veren Türkiye için bir dezavantajdı; yeni devrim yapmış SSCB'den yardım gelmesini aksatıyordu. Oysa 1990'larda kesin bir avantaj.

2) "Paranın milliyeti yoktur" ilkesinden kalkan Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği'nin de yardımıyla bu bağımsız devletler arasında ekonomik bir pazar ve karşılıklı bağımlılık oluşmasını umdu.

Mart 1991'de gönderilen 240.000 dolar tutarında deprem yardımı ve Şubat 1992'de de *Provide Hope* çerçevesinde yollanan insani yardımın yanısıra, Ekim 1992'den sonra Ermenistan'a 52.000 ton buğday verdi, insani yardım uçaklarının ve trenlerinin geçmesini sağladı. Gerçi bu tutum, özellikle Kelbecar'ın işgalinden sonra Türkiye kamuoyunun baskısı üzerine 3 Nisan 1994'te sona erdi ama, refahın yayılması sonucu istikrarın geleceği konusunda Türkiye umudunu yitirmiş değil. Türkiye'nin klasik çıkış yolu olduğu Kafkasların ekonomisi birbirini tamamlar nitelikte. Doğu Anadolu'da hayvancılık, Ermenistan'da zanaatçılık, Gürcistan'da tarım, Azerbaycan'da enerji hammaddesi var.

Türk diplomatları, Karabağ Savaşı olmasaydı petrol boru hatlarının Türkiye'den geçeceği kanısında. "Rusya itiraz edemezdi, çünkü Karabağ sayesinde güçlendi bölgede" diyorlar.

Bölgenin Türkiye'ye en uzak ülkesi Ermenistan bile bu konuda olumlu düşünüyor. Geçenlerde, Minsk Grubunda bir Türk diplomatına şöyle dediler: "Durum böyle giderse bizim memlekette Rusya siyasi, İran ekonomik bakımdan egemen olacak. Siz de gelin ki, artık bizi birbirimize karşı kullanamamışlar, Rusya ve İran da bize bu kadar egemen olmasın." Gerçi bu sözlerde Türkiye'nin ambargo-benzeri tutumunu sona erdirmeye isteği görülüyor ama, sözlerin gerçek olduğu da doğru.

İstikrarsızlık bölgeye Rusya'yı davet ediyor. Bununla birlikte, Kafkaslardaki istikrarsızlığın bu ülkeyi de etkileyeceğini unutmamalı. Rusya burada bir Afganistan'la daha karşılaşır, çok daha güç duruma düşebilir. İstikrar onun da çıkarına. Bütün olay, onun Kafkaslardan tehdit algılamasını engellemekte.

Türkiye'nin Kafkasya'da gerçekleştirdikleri

1) Altyapının kurulması:

a- Eğitim: Rusya'ya ve Rus kültürüne alternatif oluşturacak eğitim olanakları. Azerilere Türkiye'de, 400'ü askerî olmak üzere, 2000'e yakın burs.

b- Ulaşım: Bütün Türkî cumhuriyetler arasında THY bağı kuruldu. Daha önce birbirlerine gidebilmek için Moskova'dan geçmek zorundaydılar.

c- Telekomünikasyon: Ekim 1992'de Azerbaycan'da digital telefon santrali kuruldu (SSCB'deki ilk). Bakü'de üçüncü dijital sistem kuruluyor. PTT 2500'lük genişletilebilir telefon hattı hibe etti. İntelsat aracılığıyla Türkiye üzerinden çalışıyor. Şimdi Türksat aracılığıyla çalışacak. Ayrıca telefon makinası fabrikası da kuruldu. Avrasya TV kanalı Mayıs 92'de başladı. Azerbaycan ayrıca TRT-1'i de alıyor.

2) Kredi ve finansman:

Azerbaycan'a 250 milyon dolar (150 proje, 100 mal alma), Nahçıvan'a 100 milyon dolar kredi verildi. 65 milyon dolar tutarında insanî yardım yapıldı. Gürcistan'a verilen 50 milyon; 50 milyon da açılmak üzere bekliyor. Gürcistan'a krediyle elektrik veriliyor.

Özel sektör Azerbaycan'a 500 milyon dolar yatırım yaptı.

3) Diplomatik yardım:

Azerbaycan'a uluslararası örgütlerde (İslam Konferansı Örgütü, Birleşmiş Milletler, Karadeniz Ekonomik İşbirliği, İktisadi İşbirliği Örgütü (ECO), AGİK) temsil sağlandı. Gürcistan-Abhazya arasındaki UNIMOCG'da Türk askerî gözlemcileri var. Türkiye, Karabağ için AGİK gözlemcilerine ve oluşturulması planlanan *International Security Force*'a katkıda bulunacak. Ayrıca AGİK Minsk Grubundaki 9 ülkeden biri.

Türkiye'nin Kafkas politikasının hataları ve Türkiye için tehlikeleri

1) Ekonomik açıdan:

a- Çok söz verip yapamamak itibar kaybı yaratıyor.

b- Türkiye, bu ülkelere verdiği kredileri Batı'dan alıyor. Kendisi Batı'ya ödeyecek ama, kendisine ödenmesi biraz kuşkulu. 1995-96'da Batı'ya 8.7 milyar dolar borç taksiti ödeyecek bir ülke için biraz lüks. Kıbrıs ve Kürt konularının yanısıra, ekonomik tükeniş büyük katkıda bulunuyor.

Geçenlerde, Türkiye'de Abhazlar örgütlenip soydaşlarına gıda vb. yollamak istediler. Hükümet buna engel olamadığı için, aynı miktarı Gürcistan'a yaptığı insanî yardıma ek olarak verdi. Bir de bunun gibi durumlar var.

2) Dış politika açısından:

Rusya sanki yokmuş gibi hareket edişin yanısıra, resmî politikanın değil ama Türkiye'deki kimi grupların Kafkaslara Türk-İslam senteziyle yaklaşımları Rusya'yı ürküttü. Rusya bugün AKKA'nın kendi lehine değiştirilmesini istiyor.

Denizli merkezli Çağ Limited Şirketi'nin Kafkaslarda kurduğu okullarda yalnızca öğretmenlere ödediği ücret ayda 1.5 milyon doları buluyor. Bunlar orta ve lise ayarında kolejler. Bazıları İngilizce tedrisat yapan bu okulların hepsi de din ağırlıklı. Bunların Suudi destekli olduğu sanılıyor. Suudi Arabistan ve Türkiye burada ABD'nin aracı olarak kullanılıyor olabilir.

Zaman gazetesinin Nahçıvan'da üç din ağırlıklı okulu var. Bunlardan Nahçıvan kentindeki erkek koleji olup öğrenci sayısı 120. Ordubad'daki kız lisesinde 90, Senur'daki ticaret lisesinde de 50 öğrenci okumakta.

3) Türkiye'nin iç siyasal düzeni açısından:

a- Kürt milliyetçiliğinin Türkiye'de yarattığı tepkiyle birleşince, Azerbaycan'dan gelebilecek bir pan-turanizm ve islamizm "reimport"u büyük tehlike oluyor. Elçibey zamanında Azerbaycan'da üslenen MHP Türkiye'de çok güçlenmiş durumda.

b- Türkiye'de Abhaz-Gürcü kahveleri ayrılmış durumda. Birinciler daha ateşli, çünkü Kafkasya'dan kabile düzeni bozulmadan gelmişler. Gürcüler, kabile düzeni bozulduktan sonra geldiklerinden, daha sakinler.

Türkiye'nin Kafkas politikası - Sonuç

İstikrar ve barış içindeki Kafkaslar, stratejik, ekonomik ve iç politik nedenlerle, Türkiye için Balkanlardan daha da önemlidir. Burada Türkiye'nin işi daha zordur.

Genel Sonuç

1) Türkiye'nin Balkan politikasından çıkan sonuç, bu ülkenin dış politikasının Batıcı yönünü, Kafkas politikasından çıkan sonuç da bu politikanın Statükocu yönünü bir kere daha doğrulamaktadır.

2) Bu konuda iki noktanın insanı yanılmasından kaçınmak gerekmektedir.

Birincisi, zaman zaman Türkiye'nin cumhurbaşkanlarının da aralarında yer alabildiği kimi dış politikadan sorumsuz çevreler, bu politikanın yayılmaya başladığına ilişkin demeçler verebilmektedirler. Özellikle İslamcı ve ırkçı çevrelerden oluşan bu kişi

ve kurumların politikasının, Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen dış politikayla ilişkisi yoktur.

İkincisi, bugün dünyanın en çalkantılı üç bölgesi, Türkiye'nin batısına (Balkanlar), doğusuna (Kafkaslar) ve güneyine (Ortadoğu) isabet etmektedir. Böyle hızlı bir değişkenlik içinde Türk dış politikası, yeni statükonun oluşumunu mümkün olduğu kadar kendi çıkarına etkileyebilmek için Soğuk Savaş öncesine oranla çok aktif olmak zorunda kalmaktadır. Bu aktiflik, bu politikanın yanlış olarak revizyonist olarak algılanmasına yol açmamalıdır.

3) Bugün kriz, Türkiye'nin kapılarındadır. Ama, böyle bir jeostratejik pozisyonla, ne zaman değildi ki? Soğuk Savaşın durağanlığı ne kadar garantiliydi? Bir de Çinlilerin ideogram yazılarında "tehlike" simgesinin yanına bir de "olanak" simgesini koyduklarını ve bunu "kriz" diye okuduklarını anımsamak yararlı olabilir.